

РОЗДІЛ 3 ПРАВО

УДК 347.62

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.13>

Міщук Інна Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін

Навчально-наукового інституту права

Національного університету водного господарства та природокористування

ORCID ID: 0000-0002-1491-161X

Соломко Сніжана Сергіївна,

студентка 2-го курсу Навчально-наукового інституту права

Національного університету водного господарства та природокористування

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ «ФІКТИВНИЙ ШЛЮБ»

THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE CONCEPT OF “FICTITIOUS MARRIAGE”

За останні десятиліття все більшого поширення набуває процедура укладання фіктивного шлюбу, який за своєю правовою природою порушує законодавчі норми. Фіктивний шлюб часто є інструментом для досягнення своїх корисливих цілей. Незважаючи на популяризацію такого явища, у законодавстві досі немає чітко визначених правових норм, які регулювали би такий вид шлюбних відносин. Це дозволяє особам укладати фіктивний шлюб для досягнення особистих потреб: отримання громадянства, права виїзду за кордон, вирішення житлового питання тощо.

Популяризація укладання фіктивних шлюбів відбувається на тій підставі, що за таке діяння не передбачається ні адміністративна, ні кримінальна відповідальність. Відсутність у законодавстві юридичної відповідальності за укладання фіктивного шлюбу сприяє поширенню такого процесу, який негативно впливає на інститут сімейного права, економіку країни і соціум загалом.

Досліджено правову природу фіктивного шлюбу, причини виникнення і поширення фіктивного шлюбу; наведено дефініцію поняття «фіктивний шлюб»; перераховано ознаки фіктивного шлюбу, причини укладання у сучасних умовах; проведено аналіз покарання за укладання фіктивного шлюбу за кордоном; визначено підстави, перелік можливих наслідків укладання такого шлюбу, правове регулювання фіктивного шлюбу чинним законодавством; наведено й проаналізовано практику суду у справах про визнання шлюбу фіктивним; зазначено поширені проблеми доказування фіктивності шлюбу. Зроблено висновок, що фіктивним є шлюб, який укладається без наміру створити сім'ю, а мотиви укладення такого шлюбу не несуть юридичне значення.

Фіктивний шлюб укладається задля реалізації певних особистих потреб. У такому разі варто передбачити відповідальність за укладання такого виду шлюбів. Було б доцільно також розширити сферу повноважень у законодавстві України задля доказування укладання фіктивного шлюбу.

Ключові слова: шлюб, фікція, фіктивний шлюб, відповідальність, недійсність шлюбу.

In recent decades, the procedure of concluding a fictitious marriage, which by its legal nature violates legal norms, has become more widespread. Fictitious marriage is often a tool for achieving selfish goals. Despite the popularization of this phenomenon, the legislation still does not have clearly defined legal norms that would regulate this type of marriage relationship. This allows persons to enter into a fictitious marriage to achieve personal needs: obtaining citizenship, the ability to travel abroad, housing, and so on.

Popularization of fictitious marriages is based on the fact that such an act does not provide for either administrative or criminal liability. Absence in the legislation of legal responsibility for the conclusion of a fictitious marriage allows the spread of such a process, which negatively affects the institution of family law, the country's economy and society in general.

Are researched the legal nature of fictitious marriage, the reasons for the emergence and spread of fictitious marriage, the definition of the concept of “fictitious marriage”, the signs of fictitious marriage are listed, the reasons for concluding in modern conditions, are determined the analysis of punishment for concluding a fictitious marriage abroad is carried out, the grounds, the list of possible consequences of concluding such a marriage, legal regulation of fictitious marriage by current legislation,

are noted analyzed the practice of the court in cases of declaring a marriage fictitious, the common problems of proving the fictitiousness of marriage. It is concluded that a marriage that is made without the intention to start a family is fictitious, and the motives for such a marriage have no legal significance.

A fictitious marriage takes place for the realization of certain personal needs. In this case, it is necessary to provide for liability for such marriages. It would also be expedient to expand the scope of powers in the legislation of Ukraine in order to prove the conclusion of a fictitious marriage.

Key words: marriage, fiction, fictitious marriage, liability, invalidity of marriage.

Постановка проблеми. На різних етапах розвитку спільноти відбувалась трансформація шлюбних відносин, яка значною мірою залежала від політичного режиму та інших чинників. Однак головна функція шлюбу впродовж усього часу залишається незмінною.

Шлюб може визнаватися недійсним, якщо його укладено фіктивно. Такий висновок зазначається у судовому рішенні у разі розгляду такого роду ситуації. Фактично укладення фіктивного шлюбу породжує юридичні дії, але головною відмінністю від традиційного шлюбу є та обставина, що такі юридичні дії не породжують правові наслідки, які закріплені законодавцем. У сучасних умовах, коли суспільство зіштовхнулося з кризою сімейних цінностей, де інститут шлюбу з кожним роком втрачає свою значущість, країна повинна вжити дієвих заходів для подолання цих проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти правової природи фіктивного шлюбу досліджували у своїх роботах О.В. Алишина, І.А. Бірюков, Т.В. Войтенко, В.С. Гопанчук, Ю.О. Зайка, І.Р. Коголовський, В.Ф. Маслов, М.П. Юніна та інші. Висвітленню теоретико-правових основ фіктивного шлюбу присвятили свої праці такі науковці, як О. Верейці, Ц.В. Колінко, О.Г. Погребняк, І.Е. Ревуцька, З.В. Ромовська та інші.

Мета статті – проаналізувати теоретико-правові аспекти поняття та особливості фіктивного шлюбу за законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 51 Конституції України [1] кожен громадянин має право укладати шлюб, такі ж самі положення передбачені ст. 16 Загальної декларації прав людини: «Чоловік і жінка, які досягли повноліття, мають право брати шлюб і створювати сім'ю» [2]. Однак усе частіше трапляються випадки, коли подружжя перебуває разом лише у стінах раєсу. Таким чином деякі категорії осіб вирішують лише власні цілі, які торкаються таких питань, як отримання громадянства або певної посади.

Поняття «фікція», що походить від лат. *fingere* – вигадувати, тлумачиться як «те, що не відповідає дійсності, не існує або видаване з певною метою за дійсне; вигадка» [3].

Зазначимо, що відповідно до ч. 2 ст. 40 Сімейного кодексу України визначається, що фіктивним визнається шлюб, укладений без наміру створення сім'ї [4]. Тож, основною ознакою фіктивного шлюбу є відсутність бажання створити сім'ю, а підстави укладення такого шлюбу не несуть будь-яке юридичне значення. Науковиця І.Е. Ревуцька влучно стверджує, що фіктивний шлюб є прикладом деструктивної фікції у сімейному праві, виникнення якої значною мірою пов'язане з негативними соціально-економічними явищами, подолання яких іншим чином ставало неможливим [5]. Між тим М.В. Антокольська зазначає, що правова природа фіктивного шлюбу подібна до правової природи уявного правочину, адже в обох випадках юридичні дії вчиняються без наміру створити наслідки, передбачені для них законом [6].

Поняття «фіктивний шлюб» почало з'являтися у практиці суду ще з 1949 року, але лише у 1968 році цей термін було закріплено на законодавчому рівні. За часів СРСР укладання фіктивного шлюбу могло вирішити низку матеріальних проблем, які існували через значну кількість заборон з боку тодішньої політики. Отримання реєстрації місця проживання, дозволу на еміграцію, отримання житлової площі – це найбільш поширені причини укладання фіктивного шлюбу на той час.

На сучасному етапі рішення укласти фіктивний шлюб може виникнути з нагальною проблемою вирішити питання, які постають з таких причин:

- 1) набуття громадянства;
- 2) відстрокування військової служби;
- 3) отримання статусу «дружини» та батька для майбутньої дитини;
- 4) отримання права виїзду за кордон у ролі члена сім'ї;
- 5) отримання престижної роботи;
- 6) вирішення житлового питання;
- 7) отримання прав на пільги;
- 8) інше [7].

Наведений перелік є тільки частиною повного списку причин, які є фундаментом для укладання фіктивного шлюбу. У законодавстві України відсутні такі норми, які регулювали би правочинні з приводу укладення фіктивного шлюбу.

Тобто за укладення фіктивного шлюбу, який за рішенням суду є недійсним, сторони, які уклали такий шлюб, не несуть ні адміністративної, ні кримінальної відповідальності. Хоча за правовою природою процедура укладення такого шлюбу є порушенням чинного законодавства. Зважаючи на такі реалії, іноземці, які є найчастіше громадянами країн колишнього СРСР, де більшою мірою присутня тоталітарна форма правління, а рівень демократії є дуже низьким, укладають фіктивні шлюби, щоб на всіх правових підставах бути прикріпленими до нашої держави.

Якщо ж проаналізувати законодавство країн ЄС і США, то в їхніх нормативних правових актах передбачена відповідальність за укладання фіктивного шлюбу. У цих країнах шлюб з іноземцями перевіряється дуже ретельно до його офіційного закріплення.

Чинним законодавством України не передбачена відповідальність за укладання фіктивного шлюбу, проте існують наслідки, причиною яких є вищезгадана фікція, які закріплені у Сімейному кодексі України [4]. До таких відносять:

1) між особами, які укладають фіктивний шлюб, не виникають жодні права чи обов'язки подружжя, однак законодавець припускає виникнення можливих наслідків, якщо у дружини народиться дитина через випадковий зв'язок;

2) якщо особа сплачувала аліменти тій особі, з якою перебувала у фіктивному шлюбі, сума аліментів є такою, яка була отримана без достатніх правових підстав, а тому підлягає поверненню, якщо буде доведено про обман іншої особи стосовно батьківства дитини;

3) за період фіктивного шлюбу особи можуть набути майно, а в такому разі останнє є таким, що перебуває в них на праві спільної часткової власності, відповідно, його треба поділити у разі розлучення. Розмір частки майна, яке належить кожному з подружжя, прирівнюється до розміру участі в придбанні такого майна;

4) якщо буде доведено, що особа, яка отримала право користування житлом у зв'язку з реєстрацією шлюбу, уклала його з наміром не виконувати свої обов'язки, а лише задовольнити власні інтереси, не набуває права на проживання та користування житлом і може бути виселена [8];

5) якщо особа уклала фіктивний шлюб, що був визнаний недійсним, змінила своє прізвище, то вона вважається такою, що іменується цим прізвищем без достатньої правової підстави [9].

Між тим Т.В. Войтенко зазначає, що найбільш часто підставами для визнання шлюбу недійсним через відсутність у сторін бажання створювати

сім'ю та набувати прав і обов'язків подружжя є такі аспекти:

- проживання сторін окремо;
- відсутність спільно набутого майна;
- відсутність взаємної турботи і моральної підтримки у сторін;
- приховування подружніх відносин, якщо присутні треті особи;
- відкрита демонстрація відсутності фактичних сімейних відносин перед третіми особами;
- акцентування уваги на фіктивності укладеного шлюбу.

Водночас велика вікова різниця або матеріальний розрахунок, задля досягнення якого особа одружується, чи небажання мати дітей не можуть трактуватися як достатній доказ відсутності наміру створити сім'ю [10].

Одночасно варто зазначити, що закон не надає фіктивності юридичної вагомості за умови, якщо фіктивні сімейні відносини пізніше породжують не уявні, а реальні правовідносини. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 40 Сімейного кодексу України шлюб не може бути визнаний недійсним, якщо на момент розгляду справи судом відпали обставини, які засвідчували небажання особи створити сім'ю [4].

З цього приводу Верховний Суд зазначив, що відсутність наміру створити сім'ю у момент укладення шлюбу може бути цілком компенсовано його появою після реєстрації шлюбу, коли за всіма об'єктивними обставинами можна стверджувати, що в особи з'явився намір створити сім'ю, наприклад, коли після реєстрації шлюбу, який мав ознаки фіктивності, особи почали разом проживати, вести спільне господарство, дружина завагітніла або в подружжя народилися діти, батько піклується про дружину та дітей, подружжя запрошує до себе своїх батьків і друзів, підтримують інтимні стосунки, разом відпочивають і відвідують своїх рідних і близьких тощо (відповідно до постанови від 17 квітня 2019 р. у справі № 752/2337/16-ц) [11].

У Постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду України від 17 квітня 2019 р. у справі № 752/2337/16-ц суд зазначив, що причини реєстрації фіктивного шлюбу можуть бути різними, як правило, вони пояснюються та зумовлюються бажанням отримати певні права, підставою виникнення яких самостійно чи у складі інших юридичних фактів є шлюб, наприклад отримання спадщини, житлової площі тощо. У разі встановлення фіктивності шлюбу намір визначається стосовно речей неправового характеру – бажання проживати разом, вести спільне господарство,

дбати про добробут і моральний стан сім'ї тощо. Саме за речами неправового характеру, що супроводжують відносини осіб після реєстрації шлюбу, можна визначити намір осіб щодо шлюбу [12].

У справі № 285/720/16-ц Верховний Суд України дійшов висновку, що окреме проживання подружжя та не проведення святкової церемонії укладання шлюбу, а також наявність будь-яких фінансових зобов'язань сторін самі по собі не можуть бути підставою для визнання шлюбу недійсним (фіктивним). А припинення сімейних стосунків і наявні конфлікти, які виникають між подружжям, є підставою для розірвання шлюбу, а не для визнання його недійсним [12].

Довести фіктивність шлюбу, насправді, досить складно, а особливо тоді, коли укладання такого шлюбу відбувалось в інтересах обох сторін. Чинне законодавство містить норми, згідно з якими окреме місце проживання не є свідченням фіктивності шлюбу, а відповідно, не може бути доказом недійсності такого шлюбу. Згідно з правовими нормами подружжя може проживати окремо.

До прикладу, у справі № 760/15645/15-ц, за результатами розгляду якої шлюб було визнано недійсним (постанова Верховного Суду України від 24 червня 2019 року), суд встановив, що подружжя з часу укладення шлюбу і до дня смерті чоловіка спільно не проживали, спільним побутом пов'язані не були, взаємних прав та обов'язків, притаманних подружжю, не мали, а отже, не мали наміру створити сім'ю. Дружина не брала участі у лікуванні чоловіка та не була присутньою під час його поховання, оскільки їй взагалі не було відомо про його смерть. Дружина уклала шлюб з тих причин, що їй було потрібно житло і реєстрація місця проживання з метою заволодіння житлом. Доказами відсутності реальних шлюбних відносин були:

1) акти, складені мешканцями будинку, у якому проживав другий з подружжя, та дільничним

інспектором про те, що дружина не проживала у квартирі чоловіка;

2) квитанції оплати житлово-комунальних послуг та платіжні документи щодо оплати лікування і поховання чоловіка його родичами, а не дружиною;

3) свідчення свідків [13].

Викликає інтерес і постанова Верховного Суду України від 25 серпня 2020 року у справі № 553/1268/15-ц. Так, суд визнав шлюб недійсним на підставі аудіозапису розмови родичів покійного чоловіка з дружиною, що фіксував цинічні вислови останньої щодо корисливих підстав для укладення шлюбу. Крім того, у справі було встановлено, що чоловік страждав на хронічний психічний розлад у вигляді судинного недоумства та за своїм психічним станом на момент подачі заяви про реєстрацію шлюбу і на момент реєстрації шлюбу не усвідомлював значення своїх дій та не міг керувати ними, що було підтверджено висновком судово-психіатричної експертизи [10].

Отже, можемо стверджувати, що відповідно до ч. 2 ст. 40 Сімейного кодексу України фіктивним визнається шлюб, укладений без наміру створення сім'ї. Тож, основною ознакою фіктивного шлюбу є відсутність бажання створити сім'ю, а підстави укладення такого шлюбу не несуть будь-яке юридичне значення. Однак фіктивний шлюб необхідно розглядати не лише із сторони законодавства, а і як досить поширений вид афери. У такому разі задля боротьби з таким видом шлюбів варто передбачити відповідальність і особливо велику відповідальність щодо випадків, коли фіктивний шлюб укладається через намір однієї сторони нелегально мігрувати. Доцільно було б розширити коло повноважень у законодавстві України, щоб довести фіктивність шлюбу у ситуаціях, де одна з осіб, зазначених у ст. 42 Сімейного кодексу України, подає позовну заяву про визнання шлюбу недійсним.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Академічний тлумачний словник (1970–1980) / за ред. Білодіда І. Київ : Наукова думка, 1979. Т. 10. 590 с.
4. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
5. Ревуцька І.Е. Правові підстави створення сім'ї за законодавством України та країн-членів ЄС: порівняльно-правова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2018. 207 с.
6. Антокольская М.В. Семейное право : учебник. Москва : Юристъ, 2002. 336 с.
7. Правовий аналіз недійсного та фіктивного шлюбу / Південно-східне міжрегіональне управління Міністерства юстиції (м. Дніпро). Дніпро. URL: https://psjust.gov.ua/post_news/legal-questions-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7-%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B9%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%82%D0%B0-%D1%84%D1%96%D0%BA/ (дата звернення: 02.10.2021).

8. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 532 с.

9. Постанова від 17.04.2019 № 752/2337/16-ц. Верховний Суд України. Касаційний цивільний суд. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/82034524?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.251331334.1887339814.1636029111-243153750.1633513890.

10. Войтенко Т.В. Фіктивність шлюбу як підстава його недійсності. Матеріали науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальна юриспруденція». URL: <http://legalactivity.com.ua>.

11. Постанова від 25.08.2020 № 553/1268/15-ц. Верховний Суд України. Касаційний цивільний суд. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/91260411?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.259728138.1887339814.1636029111-243153750.1633513890.

12. Рішення від 05.10.2016 у справі № 285/720/16-ц. Апеляційний суд Житомирської області. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/61956254>.

13. Постанова від 24.06.2019 № 760/15645/15-ц. Верховний Суд України. Касаційний цивільний суд. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/82797889?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.82519190.1887339814.1636029111-243153750.1633513890.